

Emlékezés

BÍRÓ FERENC

Szauder Józsefről*

Bizonyos életkorban s bizonyos témákról nehéz emlékiratot nem írni. Életkorom és választott témám engem is ebbe az irányba terel. A készítésnek nem is nagyon igyekszem ellenállni, s nemcsak azért, mert kutatói pályafutásom során Szauder Józsefnek köszönhettem a legtöbbet, de főleg azért, mert talán így, ebből a szűkített nézőpontból tudom röviden a legtöbbet elmondani róla. 1959 tavaszán kerestem fel először – a szorongó szegedi egyetemista Csokonainak tulajdonítható versekről írott dolgozattal érkezett –, s ettől kezdve tizenöt éven át én is hozzátartoztam tanítványi köréhez. Ez a kör elég változatos és folytonosan változó populáció volt. Története megérne egy kis kutatómunkát, hiszen legendája támadt, amelynek persze színei fakulnak, emlékei pedig kopnak az idők haladtával. Pontosan nem tudni, hogy kik tartoztak hozzá, pedig a konzultációkon nemritkán úgy váltottuk egymást, mint a páciensek a fogorvosnál. De nem tudni azt sem, hogy tulajdonképpen minek is fogjuk fel. Nem volt igazából „kör”: egyszerre többen kevészer voltunk nála. Aligha tekinthető a szó klasszikus értelmében vett tudományos „iskolának”, hiszen olyan neveket sorolhatnék – Sükösd Mihálytól Csetri Lajosig, Mezei Mártától Kabdebó Lórántig – akiknek szellemi arculatán és produkcióján éppenséggel kevés közös vonás utal egyazon mester inspirációjára. A leginkább talán az látszik elfogadhatónak, hogy az Eötvös Collegium lelke élt tovább ezeken a délutáni szeánszokon, amelyek lényegében mindig kéziratok fölötti beszélgetések voltak. E konzultációkon természetesen mi, a tanítványok okultunk ugyan nagyon sokat (s kaptunk esetenként életre szóló indíttatást), de úgy gondolom, hogy a tanítványi gárda együtt-tartása s vele e szellem ébrentartása neki, az igényes és nyugtalan, az intellektuális sivárságot és a rossz szakmai légkört egyaránt nehezen viselő tudósnak nem volt kevésbé fontos. Nem tudom, mennyi időt áldozott ránk, nagyon sokat talán nem, de bizonyos, hogy hasonlíthatatlanul többet, mint bárki pályatársai közül. Arra, hogy a Fő utca 17/c legfelső emeletén valóban az Eötvös Collegium lényegéből élt valami tovább, leginkább két dolog utalhat. Az egyik – s Szauder József szempontjából talán ez volt a fő inspiráló erő – a folyamatos készülés és vele a vetélkedés szelleme, mert ha külön-külön nem voltunk is természetesen komoly ellenfelek, a legkülönbözőbb témákon dolgozó aprónép együtt már folyamatos készenlélet kényszerített ki s így állandó kihívást, más szóval: egy nagy formátumú tudósnak jó edzőpartnereiként megfelelő

*Elhangzott az ELTE BTK Irodalomtörténeti Intézetének 1996. december 16-án lezajlott ülészakán. Megjelenik Szauder József halálának 25. évfordulójára.

szakmai közeget jelentett. Személyes tapasztalatom, hogy e módszernek néha közvetlenül is hasznát látta. A hatvanas évek elején – biztatására – nekiláttam, hogy Péczeli Józsefről szóló diplomamunkámat kismonográfiává fejlesszem. Ennek során természetesen foglalkozni kellett a XVIII. század két angol költőjével, Edward Younggal és James Herveyvel is. Szauder József – aki viszont Csokonairól készült monográfiát írni a Gondolat Kiadó számára – természetesen nem tűrhette, hogy ő ne ismerje ezeket az (egyébként Csokonai által is emlegetett) poétákat, s ugyancsak elolvasta őket. Mondanom sem kell: igazán neki sikerült szóra bírnia a két „mord anglust”. Nemcsak egy merőben új eszmetörténeti horizontot nyitott meg így a Csokonai-kutatás számára (ezt olvashatjuk ma is *Az Estve* és *Az Álom* elemzéséhez készült nagy bevezetőben), de tulajdonképpen így vált először láthatóvá a Csokonai költészetében nagyon erőteljesen jelen lévő irónia is. Ez a másik nagy tanulmány ott van elrejtve az imént említett dolgozat lábjegyzeteiben – egyéb munkák, az itáliai vendégtanárság öt éve s végül a hirtelen halál meggátolta ennek, mint annyi más felismerésnek a kifejtésében.

De az Eötvös Collegium légkörét nemcsak a munka jellege idézte, hanem a módja, vagyis: a beszélgetések tónusa is, amelyhez a kedélyesen nyílt gorombaság és a fendorlatosan gunyoros humor egyaránt hozzátartozott. Nem kaptak semmi kíméletet a gyengébb minőségű szövegek s velük persze a szerzők sem – mondhatnám, hogy az imént idézett hasonlat nemcsak formális hasonlat volt, hiszen a félhold alakú asztalka mögötti fotel nem hasonlított ugyan a fogorvosi székre, azért elég sok kényelmetlen félórát töltöttünk benne jó néhányan. De nem mondom, mert nem lenne igaz. A hangulatot nem kellett Mária jó pillanatban behozott kávéjának feloldania – a hangulat mindig is oldott volt. Mai emlékezők is megerősítik: a legcifrább kritikai megjegyzéseknél sem jutott igazán észébe senkinek, hogy megsértődjék. Itt nem az időbeli távolság szépít. A beszélgetések a tanítvány iránt való feltétlen bizalom közegében zajlottak, s arról, hogy ebben nem volt semmi pedagógiai mesterkedés, éppen az elismerés jóval fukarabbul mért gesztusai árulkodnak, mert hát a jó vagy megfelelő teljesítmény az, ami természetes és elvárható, felesleges a dicséret, az ünneplésről nem is beszélve. Ugyanakkor a pikírt megjegyzések mögött ott volt, hogy a páciens azért kapja a kritikát, mert kivételes jelentőségű dolgot rontott el vagy oldott meg rosszul. Mindez ugyanakkor hitelessé is tette az elismerés bölintásait, amelyek azért előbb-utóbb megérkeztek.

A kivételes jelentőségű dolgok – tudjuk – a magyar irodalomtörténet dolgai voltak, s ha visszagondolok e harminc éve elmúlt délutánokra, jelentőségüket annak a sejtlem adta meg, hogy e tudományágnak s egyáltalán: a magyar irodalmi kultúrának a sorsa rajtunk – rajtam – is múlik. Szakmánk kivételes jelentőségéről természetesen ma is meg vagyok győződve, de míg most az irodalomtudomány ha nem is virul, de – ilyen-olyan színvonalon – él, akkor, a hatvanas években mintha sokkal nagyobb és közvetlenebbül érzékelhető küzdelem közegében éltünk volna, mintha magának a szakmának a sorsa lett volna a tét. S ez feltehetően valóban így is volt, úgy gondolom, valóban ennek a fontos „ügy”-nek voltunk részesei. Emlékeimen, de főleg egyéb, azóta előbukkant információkon töprengve ma úgy látom, hogy a hatvanas évek több szempontból is alapvető változások ideje volt a magyar irodalomtudomány életében. Most természetesen csak azokról a vonatkozásokról szólok, amelyek a Szauder József műhelyében folyó munkát befolyásolták. Meggyőződésem szerint a

változások egyik fontos terepe ez a műhely volt. Úgy látszik, hogy ebben az évtizedben ért véget – természetesen csak történeti értelemben – a Horváth János-i univerzum ideje, a Toldy Ferenc által megalapozott irodalomtörténet-írásé, amelynek utolsó nagy, bár talán túlságosan is egyenetlen, ám mindenképpen jelentős produktuma volt az akadémiai irodalomtörténet, közkeletű néven a „spenót”. Ennek kötetei a hatvanas évek közepén jelentek ugyan meg, koncepciója és az érdemi munkák azonban jóval korábban fejeződtek be. Ez az irodalomtörténet-írás a magyar irodalom történetének belterjes és teleologikus szemléletének jegyében fogant, amelyet áthatott a „fejlődés” fogalmának a pozitívizmusba gyökerező felfogása. A vele szemben való fellépés azonban nagyon is komplikált helyzetet teremtett, hiszen ez a meghaladni kívánt s legmagasabb szinten Horváth János által képviselt tradíció nemcsak ellenfél volt, hanem az uralmon lévő vulgáris és kevésbé vulgáris elgondolásokkal szemben egy helyes értékrend őrzője, amely más oldalról maga is védelemre szorult. A tőle való távolodás mindenestre nem – vagy csak ritkán és taktikázva – ölthette a nyílt és teoretikus vita formáját, a polémia elsődrendűen az irodalom kutatásának másfajta gyakorlata és célkitűzései révén jelenhetett meg. E tudománytörténeti fordulatot ugyan némileg eltakarták az irodalompolitikának látványosabb és nagyobb izgalmat kiváltó fejleményei, mégis: számos jelét lehetne felsorolni, az Intézetben folyó (a *Kritika* című folyóirat által folyamatosan képviselt) s ugyan jobbra más tematikai körben mozgó elméleti munkától Klaniczay Tibor ekkori törekvésein át Köpeczi Bélának a hetvenes évek elején elindított mátrafüredi kollokviumáig. A magyar irodalomtudomány új orientációját a nemzetközi tudományosság előtt is sikerült reprezentálni. Ettől kezdve már többször is előfordult, hogy magyar irodalomtudósok kerültek a tudományág nemzetközi szervezeteinek élére, Magyarország pedig természetes módon lett jószérivel az egyetlen hely, ahol nyugati és az ún. szocialista országok kutatói találkozhattak. A küzdelem tétje tehát a tudományág rendelkezésére álló tér tágasságának és az adott viszonyok között elérhető szabad tájékozódásának megteremtése volt, s ez végül is sikerrel járt: a hatvanas évek folyamán a magyar irodalomtudományban egyértelműen megállapíthatók a klasszikus európai tradícióhoz és az aktuális kutatásokhoz való visszakapcsolás határozott jelei. Az ötvenes évek irodalomtudományos kulcsfogalmai erejüket veszítették. E fordulatot jórészt az Eötvös-kollégistáknak a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején végzett s pozícióban lévő nemzedéke hajtotta végre – Szauder József kortársai, ő maga pedig e fordulatnak az egyik, személyében talán a háttérbe húzódó, de munkásságában a leginkább elkötelezett és következetes képviselője volt. Úgy gondolom, hogy erre a tudománytörténeti helyzetre való reakció alaposan belejátszott abba a döntésébe, hogy a hatvanas évek közepe táján végleg a felvilágosodást, illetve általában a XVIII. századot állította kutatásai előterébe. Ez a tradicionális irodalomtörténet által a leginkább félreismert s éppen ezért meglehetősen mellőzött időszak volt („előtörténet”), ugyanakkor itt ígérkezett a leginkább termékenynek, ha a magyar irodalom jelenségeit az egykorú nemzetközi összefüggések között vesszük szemügyre. Erről 1969-ben készült nagy programtanulmánya nemcsak a magyar XVIII. századi irodalmi kultúra kutatásának, de ennek a tudománytörténeti átalakulásnak is az egyik fontos dokumentuma. Ez a helyzet nagy lendületet adott munkásságának is. *A romantika útján* című kötet (1962) után készültek el *Az Estve és Az Álom* című tanulmánykötetnek az írásai és egy kötetnyi Csokonai-tanulmány, amelyet már Szauder Mária rendezett

sajtó alá, s Szauder József 1975-ben bekövetkezett halála után, 1981-ben jelent csak meg. Az 1970-ben kezdődő öt éves római vendégtanárság idején tudományos munkásságának hangsúlyaiban szükségképpen lényeges átredeződések mentek végbe – a folyamatosan születő itáliai esszék mögött a tudomány némileg háttérbe szorult, főleg egy nagy rokkoló könyvhöz készült rengeteg jegyzet, amelynek feldolgozására már nem engedett időt a sors.

A hatvanas években létrejött fordulatra a szakma képviselői nagyon eltérő módon reagáltak. Szauder József ekkori írásainak az elemzése is külön tanulmányt igényelne, egyik leglényegesebb vonásukat azonban röviden is összefoglalhatjuk. Erre akkor figyeltem csak fel, amikor a posztumusz Csokonai-kötethez az utószót írtam. Megdöbbenett, hogy egy szerzőről beszélve milyen sokféle módon szól, ezek az írások – amelyek közül jó néhány mindmáig a Csokonai-szakirodalom legjobb teljesítménye –, voltaképpen nem irányulnak, nem látszik, hogy irányulnának egy monográfia létrehozására. Vitéznek annyi arca néz ránk, ahány tanulmány van a kötetben. Az analízis szenvedélye és a megközelítések gazdagságában való kalandozás, ha tetszik: a szabadság öröme erősebb volt, mint egy opus (esetleg egy opus magnum) létrehozásának vágya – Szauder József mintha magát a kutatást érezte volna elsősorban alkotásnak. Az elemzés nála azonban nem az apró adatok mind mélyebb köreibe vezet, ellenkezőleg, a mindig jelen lévő vagy számon tartott mikrovilág maga is európai eszmerendszerek kontextusát igényli vagy megközelítésüket teszi lehetővé. Igaz, mi, mint a mindig okos utókor, persze azt is látjuk, hogy Szauder József tanulmányai nem képviselnek egyenletes szintet. Ám azt is látnunk kell, hogy mindig ott van bennük a kivételes problémaérzékenység, hogy kérdéseink jó részét – ha válaszait már nem fogadjuk is el – még ő tette fel. Nem lehet nem észrevenni, hogy a problémaérzékenység alapja az elméleti nyitottság és tolerancia volt. Az előbbi tehetség dolga s megtanulni nem lehet, az utóbbi azonban – gondolom – az irodalomtudomány legfőbb erkölcsi követelményei közé tartozik s kötelességünk őrködni felette.